

BİBLİYOGRAFYA :

Râgıb el-İşfahânî, *el-Müfredât*, "ehl" md.; *Li-sânü'l-‘Arab*, "ehl" md.; M. F. Abdülbâkî, *el-Mu‘cem*, "Yehûd", "Naşârâ", "Kitâb", "Şuħuf", "Zebûr" md.leri; Mücâhid, *Tefsîr*, I, 186; *el-Muvaṭṭa‘*, I, 278; Ebû Yûsuf, *el-Ḥarâc*, s. 77, 136, 140-141; Şâfi‘î, *el-‘Um*, IV, 158; Taberî, *Āmi‘u'l-beyân* (Bulak), VIII, 69; XV, 120; XXII, 44; a.mlf., *Târîh*, Beyrut 1962, III, 226-227; Şehristânî, *el-Milel* (Vekîl), II, 13; İbn Kesîr, *Tefsîr-ür'l-‘Kur‘ân*, II, 44; a.mlf., *es-Sîre*, s. 320-323; Muttakî el-Hindî, *Kenzü'l-‘ummâl*, XVI, 133; M. Fâris Berekât, *el-Āmi‘ li-mevâzi‘i âyâtü'l-‘Kur‘âni‘l-Kerîm*, Dimaşk 1379/1959, s. 450-468; Hasan İbrâhîm Hasan, *Târîhu'l-İslâm*, Kahire 1964, I, 240; Şiblî Nu‘manî, *Bütûn Yönle-riyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi* (trc. Talip Yaşar Alp), İstanbul 1965, II, 209, 217; Hamîdul-lah, *İslâm Peygamberi* (Mutlu), I, 132; a.mlf., *İslâmî Devletler Hukuku* (trc. Abdülkadir Şener), Ankara 1977, s. 294; a.mlf., *el-Vecâ‘iķu’s-siyâsiyye*, Beyrut 1405/1985, s. 61, 150, 180-181; a.mlf., *Le Saint Coran*, Paris 1989, s. 329, 375, 597; Abdülkadir İnan, *Eski Türk Dini Tarihi*, İstanbul 1976, s. 189; Abdülkerîm Zeydân, *Aḥkâmü’z-zimmiyyîn ve’l-müste‘mentin*, Beyrut 1402/1982, s. 11-12; Necatî Öner, *İnsan Hürriyeti*, İstanbul 1982, s. 99; Ebulfazl İzzetî, *İslâmın Yayılış Tarihinin Giriş* (trc. Cahit Koytak), İstanbul 1984, s. 282; İbrahim Çalışkan, *İslâm Ceza Hukukunda Gayr-i Müslimlerin Statüsü* (doktora tezi, 1986), AĖ İlahiyat Fak., s. 63; Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Teb‘ânın Yönetimi*, İstanbul 1990, s. 26-32, 38-44; Ahmet Özel, *İslâm Hukukunda Ülke Kavramı*, İstanbul 1991, s. 311-319, 324-325; G. Vajda, "Ahl al-Kitâb", *EJ²* (İng.), I, 264-266.

REMZİ KAYA

EHL-i MA‘RİFET

(bk. ÂRİF).

EHL-i MEDYEN

(bk. MEDYEN).

EHL-i NAZAR

(Ahl al-Nazar)

İtikadî konularda
akla rol veren kelâm âlimleriyle
Meşâî geleneğine bağlı
İslâm filozofları
için kullanılan bir tabir.

Ehl-i nazar (ehlü'n-nazar) tamlaması, ehl kelimesiyle "bilinmeyi elde etmek için bilinenleri belli bir kaideye göre sıralama" anlamındaki nazar kelimesinden meydana gelmiştir. Ehl-i nazar tabiri başlangıçta muarızları tarafından Mu‘tezile grupları için kullanılmış, daha sonra bu ismi onlar da benimsemişlerdir. İlk devirlerde Mu‘tezile tarafından

sistemleştirilen kelâm ilmine ve bu ilmin metodu olan nazara karşı Selef ulemâsı aşırı bir tepki göstermiş, bunun sonucu olarak ehl-i nazar, ehl-i hadîs'in prensiplerine aykırı görüş beyan eden her zümreye, bu arada özellikle ilk Mu‘tezile bilginlerine yöneltilen bir yergi ifadesi haline gelmiştir. Ancak nazar, Ehl-i sünnet kelâm ekollerinin de benimsemiş olduğu bir metot haline gelince ehl-i nazar ifadesinin taşıdığı bu ilk olumsuz anlam yerini müsbet mânalara bırakmıştır. Nitekim bu gelişmelerin sonunda kelâm ilmi bazan "ilmü'n-nazari ve'l-istidlâl" şeklinde tanımlanırken nazar metodunu kullanmanın gerekliliğini ifade eden ibareler Ehl-i sünnet kelâm kaynaklarında da artık çoğunluğun benimsemiş olduğu metinler arasında yer almıştır. Ehl-i sünnet'in düşünce tarihi boyunca yaşanan bu metot tartışmaları Şii dünyasında da ortaya çıkmış, bu fikir ayrılıkları Ahbâriyye ve Usûliyye adlarıyla literatüre geçen iki zıt akımın doğmasına yol açmıştır. Ahbâriyye ekolü mensupları, Usûlî metodu benimseyen Şii ulemâsını ehl-i nazardan sayarak reddetmişlerdir.

Ehl-i nazar, zamanla ehl-i re‘y* tabirinin fıkıh alanında ifade ettiği mânayı kelâm ve felsefe alanlarına aktaran bir tabir haline gelmiş ve ilmî konularda ciddi araştırmalarda bulunarak görüş belirten bütün âlim ve düşünürleri kapsamı içine almıştır. Ayrıca değişik kaynaklarda ehl-i nazar yerine "ehlü'l-ke-lâm, ehlü'l-bahs ve'n-nazar, ehlü'l-kı-yâs, ashâbü'n-nazar" gibi terkipler de kullanılmıştır. Ancak İslâm düşünce tarihi boyunca ehl-i nazar tabirinin geçirdiği anlam değişiklikleri göz önünde bulundurulduğu takdirde, genellikle kıyası şer‘î bir delil ve istinbat metodu olarak benimsemiş fakihler için kullanılan "ehl-i kıyâs" tabiriyle eş anlamlı olmadığı görülmüş.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Kuteybe, *Te‘vîlü muhtelifü'l-ḥadîs* (nşr. M. Zührî en-Neccâr), Kahire 1386/1966, s. 51-52, 79, 81-82; Eş‘arî, *Makâlât* (Ritter), bk. İndeks, s. 669, 670, 676; Bağdâdî, *el-Farķ* (Abdülhamîd), s. 324-328; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, III, 270-271; İzmîrî İsmail Hakkı, *İlm-i Hilâf*, İstanbul 1330, s. 40-41, 44; a.mlf., *Muhassalü'l-ke-lâm ve'l-hikme*, İstanbul 1336, s. 65-71; G. F. Hourani, *Islamic Rationalism*, London 1971, s. 24-25; Hüsnî Zeyne, *el-‘Aķl ‘inde’l-Mu‘tezile*, Beyrut 1978, s. 66-70; "Ehlü'n-nazar", *İA*, IV, 208; (Ed.), "Ahl al-Nazar", *EJ²* (İng.), I, 266.

METİN YURDAGÜR

EHL-i ÖRF

(Ahl Örf)

Osmanlı Devleti'nde padişahın icraî, idarî ve askerî yetkilerini temsil eden, ulemâ dışında kalan görevliler.

Osmanlılar'ın klasik döneminde toplum askerî (yönetenler) ve reâyâ (yönetilenler) denilen iki gruptan meydana geliyor, askerler de menşeleri, yetişme tarzları ve üstlendikleri sorumluluklar bakımından ehl-i şer' ve ehl-i örf adıyla ikiye ayrılıyordu. Ehl-i şer', müslüman aile menşeli olan ve genellikle medreselerde okuyarak icâzet aldıktan sonra kazâ, eğitim ve din alanlarında görevlendirilen ulemâ zümresini; "seyfiye ricâli" de denilen ehl-i örf ise daha çok kul menşeli olan ve Enderun veya Acemi OĞlanları Mektebi'nden yetişerek sipahilikten asesbaşılığa, kethüdâliğa ve sadrazamlığa kadar yükselebilen yöneticileri teşkil ediyordu. Ehl-i örf, XV. yüzyıl tarihçisi Dursun Bey tarafından, "Nizâm-ı âlem için akla dayanarak hükümdarın koyduğu nizama siyâset-i sultânî ve yasak-ı pâdişâhî yahut örf denilir" şeklinde tarif edilen ve İslâm hukukunun kaynaklarından birini meydana getiren örfün uygulayıcıları idi. Ehl-i örf tabirine erken dönem kaynaklarında pek rastlanmamakta, ancak XVI. yüzyılın başlarından itibaren kanunnâme, adâletnâme gibi resmî belgelerde zaman zaman kullanıldığı görülmektedir (bk. Barkan, İndeks).

Ehl-i örfün teşekkülü ve statüsünün kesin biçimiyle belirlenmesi uzun bir süre içerisinde olmuştur. Önemli görevlere tayin edilen bu zümreye vergilerden muaf tutulma ve kazasker mahkemesinde yargılanma gibi imtiyazlar tanınmış, ayrıca kendilerine sağlanan çeşitli devlet imkânları sayesinde büyük servetler elde etmelerine fırsat verilmiştir. Bu imtiyazların en önemlisi olan vergi muafiyeti başlangıçta, elinde padişah beratı bulunan bütün ehl-i örf zümresine tanınmışken sonradan beratın yanı sıra başka özellikler de aranmıştır (İnalçık, *TTK Belleten*, XXIII/92, s. 596-597).

Ehl-i örfün normal mahkeme yerine kazasker mahkemesinde yargılanması, sanığın durum ve mevkiine göre ya bizzat kazasker tarafından veya heyetin

diğer üyelerince yapılırdı. Fetva mecmualarında bu hakkın verilmesi ve uygulanmasıyla ilgili çeşitli örnekler vardır. Bu imtiyazlarına karşılık ehl-i örfün yargılanmadan, hatta fetva alınmadan padişah emriyle idam edilme ve malının müsâderesi gibi riskleri de bulunmaktaydı. Bu zümreye özellikle sefer sırasındaki kusurlarından dolayı verilen ceza çok ağır olup genellikle idamdı; barış zamanında ise daha çok azil, sürgün, kalebendlik gibi cezalara çarptırılıyorlardı. Mallarına el konulmasının hukukî dayanağı, hemen tamamının varlıksız birer kul olarak girdikleri devlet kapısında zengin olmaları ve öldükleri zaman bu servetin hazineye kalmasıydı.

Ehl-i örf-reâyâ münasebetleri Osmanlı idare sisteminde hassas bir denge üzerine kurulmuş ve devlet bu dengenin korunması için büyük gayret sarfetmiştir. Merkezî idarenin güçlü olduğu, kurumların iyi işlediği dönemlerde bu denge sağlanmış, sonraları ise bir daha düzelmeyecek şekilde bozulmuştur. Ehl-i örf daima reâyâ üzerindeki nüfuzunu genişletmek ve onlardan daha çok vergi toplamak istemiş, devlet ise bunu dizginlemek için çeşitli tedbirlere baş vurmuş, özellikle ehl-i şer' zümresinden olan ve hukuku temsil eden kadılarına geniş yetkiler vermiştir. XVI. yüzyılın sonlarından itibaren Celâlî hareketlerinin sosyal düzeni bozması ve ehl-i örfün çeşitli isimler altında yeni vergiler toplamak istemesi karşısında halk kitleleri halinde şikâyetlerini Dîvân-ı Hümâyun'a bildirmiş, bunun üzerine devlet o bölgelerin kadılarına sık sık fermanlar göndererek ehl-i şer'in, ehl-i örf'e tâbi olmaları ve tesiri altında kalmadan yapılan haksızlıkları önlemesini ve reâyâyı onların zulmünden korumasını istemiştir. Bu fermanların uygulanmasında kadıların dirayeti büyük önem taşıyordu. Fermanlarda, özellikle ehl-i örfün çeşitli bahanelerle halktan toplamaya çalıştığı yeni vergilerin tahsiline engel olunması ve halktan bazı kimseleri ehl-i örf'e gammazlayanların veya ehl-i örf ile birleşerek onlara zulmedenlerin cezalandırılması istenmiştir. Bu tür hükümlerin XVII. yüzyıldan itibaren daha sık gönderildiği dikkati çekmektedir. Meselâ Manisa kadısına yollanan 1657 yılına ait bir fermanla beylerbeyi, sancak beyi, mütesellim ve diğer ehl-i örf tâifesinin reâyânın aile halkıyla birlikte barındığı ev-

lere konup karşılıksız yem, yemek, arpa, saman, bal, yağ, koyun, tavuk, odun, otluk, zahire istedikleri ve verilmediğinde zorla aldıkları konusunda şehir halkından Dîvân-ı Hümâyun'a arzuhaller geldiği belirtilerek bu kanunsuzlukların önlenmesi için hukukî müdahalenin yapılması emredilmektedir (Uluçay, s. 351-352). Ehl-i örfün reâyâyâ eziyeti, eli altında hapiste bulunanlara işkence etmesi kesinlikle yasaklanmış, bunun dine ve örf'e aykırılığı fetvalarda da ifade edilmiştir (Düzdağ, s. 138-140).

Diğer taraftan ehl-i örf ile kadı arasında sıkı bir iş bölümü ve yardımlaşma da söz konusudur. Çeşitli kanunnâmelerde hiç kimsenin yargılanmadan cezalandırılmaması, yargı yetkisinin kadıya, verilen hükmün infazı yetkisinin de ehl-i örf'e ait olduğu önemle belirtilmiştir. Ancak kadının kararı olmadan ceza verilmesi defalarca yasaklandığı halde bazı istisnâi durumlarda bu genel kurala uymayarak re'sen ceza veren ehl-i örf mensupları da görülmüştür (Barkan, s. 282, nr. 41). Kanunnâmede, bir kimsenin hırsızlığı sabit olduğu zaman kadının ehl-i örf'e bir hüccetle durumu bildireceği, buna dayanılarak suçluya ceza uygulanacağı bildirilmektedir (Heyd, s. 80). Cezalar beylerbeyi ve sancak beyi adına yine ehl-i örf'ten olan subaşı, voyvoda yahut zaîm tarafından icra edilirdi. Kadılar zaman zaman Dîvân-ı Hümâyun'a gönderdikleri i'lâmlarında sancak beyi veya subaşının kendilerine müdahalesinden bahsederek bunun önlenmesini istemişlerdir (BA, Cevdet-Adliye, nr. 4733). Ehl-i örfün en önemli yetkilileri olan sadrazam ile beylerbeyi ise dava dinleme konusunda kadıya bazı görevler verebilirlerdi. Nitekim eyalet kadısı öldüğünde yeni kadı gelinceye kadar beylerbeyi kadı tayin edebildiği gibi (MTM, I, 528-529), bazı davaların dinlenmesi hususunda da padişahın dışında sadrazam sadâret buyruğusu ile veya beylerbeyi bir yazı ile kadıyı görevlendirebilirdi (Heyd, s. 219). Kadıların her türlü muâmelâtını şer'îyye sicillerinden takip etmek mümkün olduğu halde ehl-i örfün muâmelât ve icraatının sistemli bir şekilde topluca takip edilecek defter veya kaynak serileri bugün mevcut değildir. Tanzimat'tan sonra ehl-i örf-ehl-i şer' ayırımı ortadan kalkmış, bu iki zümrenin mensupları genellikle devlet memuru statüsünde birleştirilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA:

BA, Cevdet-Adliye, nr. 4733; Barkan, *Kanunlar*, bk. İndeks; "Tevkiî Abdurrahman Paşa Kanunnâmesi", *MTM*, I (1915), s. 528-529; Uluçay, *XVII. Asırda Saruhan*, s. 351-352, 380, 393, 427; Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katil*, Ankara 1963, s. 57-58; U. Heyd, *Studies in Old Ottoman Criminal Law*, Oxford 1973, bk. İndeks; M. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi Fetvaları*, İstanbul 1983, s. 138-140; Halil İnalçık, "Osmanlılar'da Raiyyet Rûsûmu", *TTK Belleten*, XXIII/92 (1959), s. 596-598; a.mf., "Adaletnâmeler", *TTK Belgeler*, II/3-4 (1967), s. 49-145; M. Cavid Baysun, "Musâdere", *İA*, VIII, 671, 673; Feridun Emececi, "Devre Çıkma", *DİA*, IX, 250-251.

MEHMET İPŞİRLİ

EHL-i RE'Y

(أهل الرأي)

II. (VIII.) yüzyılda ortaya çıkan Kûfe merkezli fıkıh ekolüne verilen ad.

Sözlükte "şahsî görüş, düşünce ve kanaat" mânasına gelen re'y kelimesi fıkıh literatüründe "müctehidin, hakkında açık bir nas bulunmayan fikhî bir konuda belli metotlar uygulayarak ulaştığı şahsî görüş" anlamında kullanılır (bk. RE'Y). Ehl-i re'y (ehlü'r-re'y) tabiri de "re'y taraftarı kimse veya kimseler" demektir. Ancak bu tabir, sahâbe döneminden itibaren Irak bölgesinde Kûfe merkezli olarak teşekküle başlayan ve Irak veya Kûfe ekolü olarak anılan fikhî faaliyetin II. (VIII.) yüzyıldan itibaren özel adı olmuş, fikrî itilâfların ve ekolleşmenin arttığı daha sonraki dönemlerde ise yeni yeni muhataplar ve anlamlar kazanarak devam etmiştir.

Dört halife döneminde İslâm ülkesinin genişlemesiyle birlikte sahâbiler de İslâm'ı tebliğ, eğitim öğretim, cihad gibi amaçlarla çeşitli bölgelere dağılmış, gittikleri yerlerde çevrelerinde ilim hâkaları oluşturmuş ve İslâm dinini öğrenme ve öğretme yönünde ciddi bir ilmî faaliyet başlatmışlardır. Hz. Ömer, Irak'ın fethedilmesinin ardından kurulan Kûfe şehrine fasih Arapça'yı konuşan kabileleri yerleştirmiş, bölge halkına Kur'an'ı ve dinî bilgileri öğretmek üzere de Abdullah b. Mes'ûd'u göndermiştir. Hz. Ömer'in konuyla ilgili olarak Kûfe'li'ye, "Kendisine ihtiyacım olduğu halde Abdullah'ı size göndermeyi tercih ettim" dediği nakledilir (İbn Sa'd, VI, 7). Gerçekten de Abdullah b. Mes'ûd sahâbe arasında ilmî otorite olarak bilinen, Kur'an bilgisi ve öğreticiliğinin yanı sıra isabet-